



Ontwikkeling hoezo?

Prof. dr. L.E. Visser

Rede bij het afscheid als hoogleraar in Rurale Ontwikkelingssociologie
aan Wageningen University op 22 november 2012



WAGENINGEN UNIVERSITY
WAGENINGEN UR

Ontwikkeling hoezo?

Prof. dr. L.E. Visser

Rede bij het afscheid als hoogleraar in Rurale Ontwikkelingssociologie
aan Wageningen University op 22 november 2012



WAGENINGEN UNIVERSITY
WAGENINGEN **UR**

Illustraties/foto's:

Collage van klokken, google/internet.

Nat, 1994. *Entahlah Mak*. Kuala Lumpur: Berita Publishing Sdn. Bhd.

L. Boilly (1824) *Le Pouvoir de l'Eloquence*.

Eigen archief, foto's gemaakt tijdens veldbezoek aan PhDs of congressen.

Ontwikkeling hoezo?

Mijnheer de Rector Magnificus, collega's, familie, vrienden en studenten,

Bij een gelegenheid als deze heeft de scheidend hoogleraar een unieke kans om iets over zijn/haar vakgebied te vertellen voor een breder publiek dan de eigen sociaal-wetenschappelijke gemeenschap. Ik heb gekozen voor een afscheidsrede in het Nederlands. Niet omdat ik u als modern publiek onderschat in uw kennis van het Engels, maar omdat wij niet altijd onderkennen dat er verschil is tussen horen en begrijpen in het Engels. Voor deze gelegenheid wil ik mijn gedachten zo precies mogelijk verwoorden, hetgeen mij toch beter afgaat in mijn moedertaal. Ik ben me er terdege ervan bewust dat ik hiermee sommige stafleden en PhD studenten uitsluit, juist omdat in het internationale domein van de ontwikkelingsstudies de voertaal Engels is en 80% van de PhDs in mijn Leerstoelgroep Rurale Ontwikkelings Sociologie (RDS) gedurende het laatste decennium van niet-Europese herkomst is. Maar zij kennen mijn standpunten wel.

Tot een week voor mijn afscheid gaf ik college. Goed onderwijs, dat wil zeggen inhoudelijk vernieuwend en didactisch aantrekkelijk onderwijs geven is en blijft een essentieel kenmerk van de academische Bachelors en Mastersopleidingen. Het grote verschil tussen college geven en deze rede houden is dat niemand commentaar kan geven, althans niet zolang we in deze aula zitten. Er is een aardige anecdoten over Cl. Lévi-Strauss (Bertani and Fontana, 2003) die bij zijn benoeming aan het Collège de France wordt rondgeleid om een collegezaal uit te kiezen. Wanneer hij een bepaalde zaal uitkiest wordt hem deze sterk afgeraden, omdat de zaal zo is gebouwd dat de spreker bij het binnentreden en bij het verlaten van de zaal tussen de toehoorders door moet lopen. "Is dat een probleem?" vraagt Lévi-Strauss. "Wel, iemand zou het woord tot u kunnen richten".

In deze lezing wil ik iets laten zien van wat in onze leerstoelgroep wordt verstaan onder ontwikkeling en hoe staf en promovendi hieraan invulling hebben gegeven in de elf jaren die ik met hen mocht werken. De voorbeelden die ik zal noemen komen uit mijn eigen en hun onderzoek. Vervolgens plaats ik de Sociologie van Ontwikkeling in een breder ethisch-wetenschappelijk kader. Ook wil ik expliciet aandacht

vragen voor ons internationale onderwijs, om af te ronden met een pleidooi voor een *Antropologie van Ontwikkeling* als epistemologische basis voor de toekomstige leerstoelgroep.

Het begrip ontwikkeling zoals gebruikt in de leerstoelgroep RDS

De algemeen bekende definitie van ontwikkeling is afgeleid van de 19^{de}-eeuwse idee van vooruitgang als een positieve waarde. Sinds het midden van de 20^{ste} eeuw is dit vooral als identiek beschouwd met aan extern teweeg gebrachte economische, sociale en politieke verandering in 'het Zuiden' (Hulme and Turner, 1990: 5-6). Ontwikkeling is tegelijk een even fundamenteel als vaag begrip, niet in de laatste plaats omdat ontwikkeling als begrip en doelstelling – zoals geformuleerd in de verschillende ontwikkelingstheorieën – moet worden onderscheiden van het sociale proces van ontwikkeling, en van ontwikkeling als interventie strategie om de bedoelde verandering teweeg te brengen (Martinussen, 1999: 14-15). Proces en strategie zijn beide afhankelijk van de – vaak beperkte – kennis en capaciteiten van actoren en de wijze waarop zij een ontwikkelingsprobleem definiëren (Hobart, 1993: 137-42).

Er zijn vele sociologische ontwikkelingstheorieën en academische debatten over het gebrek aan aansluiting of relevantie van die theorieën in de praktijk, de positie van wat tot in de jaren 1980 heette de 'Derde Wereld' en modernisatie, en de betekenis van de dominante idee van ontwikkeling voor het welbevinden van mensen (Escobar, 2005). In het door de staat en de media gestuurde publieke debat leeft het beeld hardnekkig voort dat ontwikkeling afhankelijk is van de hulp van meest westerse of noordelijke, 'ontwikkelde' - staten en niet-gouvernementele organisaties die kennis en materiële steun bieden aan 'minder of onderontwikkelde' gebieden.

Maar er is sociale ontwikkeling, altijd geweest, niet alleen volgens ons eigen wereldbeeld sinds de Verlichting, maar allang voordat Europeanen voet aan wal zetten in Latijns Amerika, Afrika of Azië (Wolf, 1981). In het Indonesisch kunnen beide – vaak tegenovergestelde – benaderingen van ontwikkeling mooi worden onderscheiden door verschillende termen. *Perkembangan* is als de groei-en-bloei van planten en de zelfontplooiing van de mens, een natuurlijke ontwikkeling van binnenuit (Heryanto, 1988), dan wel ontwikkeling-in-overleg tussen de staat en de civiele maatschappij (Schulte Nordholt, 1981). Hiertegenover staat *pembangunan* als staats- of project-gestuurde constructie en opbouw-van-bovenaf, in het bijzonder economische ontwikkeling en modernisering. Hoeveel duidelijker is dit taalkundig onderscheid niet, dan het tegenwoordige algemeen gebruikte, maar zo verhullende begrip ontwikkeling of *development*?

Ontwikkelingshulp bestond al in de koloniale tijd en ging door in aangepaste vorm na WOII als Marshall hulp (Eng, 1987) of internationale technische hulp (DTH/BuiZa). De term ontwikkelingssamenwerking moet worden gelezen als een begrotingstechnische term die wordt gebruikt voor de uitgaven op de staatsbegroting die aangemerkt kunnen worden als Official Development Aid (ODA), over de hoogte waarvan interdepartementale afspraken worden gemaakt (Norren, 11.04.12). Anno 2012 is het van belang om een duidelijk onderscheid te maken tussen noodhulp en ontwikkelingssamenwerking. Het blijft onze morele internationale verplichting aan acute, tijdelijke noodhulp een bijdrage te leveren. Ontwikkelingshulp is wezenlijk verschillend van noodhulp en wordt in de nota *Wat de wereld verdient* van de huidige minister van Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking (Ploumen, 2013) primair gezien als een positieve alliantie (of is het een gedwongen huwelijk?) tussen economische ontwikkeling 'daar' en kansen voor het Nederlandse bedrijfsleven 'hier'.

In onze leerstoelgroep Rural Development Sociology (RDS) ligt het accent op het onderzoeken van feitelijke ontwikkelingsprocessen middels etnografisch veldwerk, als basis voor een kritische reflectie op ontwikkelingstheorieën, terwijl in de groep Disaster Studies (DIS) de aandacht meer ligt op (reflectie op) interventie. Gezamenlijk bestrijken wij zo het hele domein van de Sociologie van Ontwikkeling. In het onderzoek van medewerkers en PhDs gaat het om ontwikkeling als kwalitatief proces van maatschappelijke verandering zoals dit wordt vorm gegeven en gewaardeerd door de betrokken actoren zelf, zowel in positieve als in negatieve zin, economisch maar evengoed cultureel, sociaal en politiek. Actoren kunnen hierin evenzeer individuen als institutionele actoren zijn, en boeren, slumbewoners, overheidsambtenaren en internationale NGO-medewerkers. Het begrip ontwikkeling zoals we dit gebruiken in de Ontwikkelingssociologie is zodoende een meervoudig begrip van sociale transformatie processen, met het accent op de betekenis of de waarde die mensen er in hun alledaagse leven aan geven in de bredere context van globalisering, institutionele verandering en klimaatverandering.

Recente dissertaties geven hiervan enkele voorbeelden, zoals het effect van bestuurlijk-politieke decentralisatie op de overexploitatie van de kustzone in Kalimantan, Indonesië (Gunawan, 2012), de invloed van historische landrechten verdeling op het huidige bosbeheer in het noordwesten van Pakistan (Nizami, 2013), de discrepantie tussen wet en werkelijkheid van mensenrechten en het alledaagse leven van jongeren in Ghanese jeugdgevangenissen (Ayete-Nyampong, 2013) of van Chinese boeren-coöperaties (Yang, *forthcoming* 2013).

Globalisering, armoede en voedsel

Ontwikkeling en armoede lijken twee zijden van eenzelfde munt. De strijd tegen armoede is in Wageningen altijd vertaald naar de plicht om middels wetenschappelijk onderzoek bij te dragen aan landbouwontwikkeling in Nederland en in de koloniën. Landbouwkundige ontwikkeling stond hier na WOII in het kader van ontwikkelingshulp, bijvoorbeeld met de oprichting van de Agrarische Missie Week (Agromisa) in 1965. Toen ik in 1994 in Sorong (Irian Jaya/Papua) in een stadsbusje reed, stopten we in de wijk Boswésen. Het was de wijk rond de vroegere plaats van de Wageningse Bosbouwdienst en de naam Wageningen was ouderen nog steeds bekend.

Wageningse ingenieurs stonden vooral te boek als de ‘groene’ ingenieurs die bijdroegen aan duurzame ontwikkeling. Het begrip duurzaamheid, zoals we dat hebben leren kennen door de Commissie Brundtland (WCED, 1987) en de eerste VN-Conferentie inzake Milieu en Ontwikkeling (UNCED) in 1992 in Rio de Janeiro (Visser, 2004) stelt de menselijke behoeften centraal, maar niet uitpuittend voor het hier en nu. Niet-materiële aspecten van de kwaliteit van leven worden gekoppeld aan materiële voorwaarden voor een meervoudigheid van de relatie mens-natuur.

In ons onderzoek naar sociale transformatie, klimaatverandering en het duurzaam gebruik van natuurlijke hulpbronnen – inclusief de mariene omgeving – zijn historische, culturele, en ethische waarden evenzeer van belang als politiek-economische waarden. Wij houden ons niet bezig met de technische en ecologische aspecten van klimaatverandering als zodanig, maar met de betekenissen die aan klimaatverandering worden gegeven door diverse actoren in de praktijk van hun alledaagse leven en werk.

Er wordt recentelijk veel geïnvesteerd in grote internationale projecten voor REDD+ (*Reduced Emissions from Deforestation and Forest Degradation*) met als doel de emissie van CO₂ terug te brengen door ontbossing en bos degradatie tegen te gaan (Blom *et al.*, 2010; Jagger *et al.*, 2010; Jindal *et al.*, 2008). Maar tegenstrijdige belangen en gebrekkige of valse informatie doet bijvoorbeeld de inwoners van het bovenstroomse Kapuas Hulu (Kalimantan) vrezen dat de internationale NGO hun zuivere boslucht komt kopen, waarvoor zij wel geld zullen ontvangen als zij geen bos kappen, maar ook hun lucht kwijtraken en zullen stikken. Al klinkt hun redenering ons vreemd in de oren, *it makes sense* in hun context, aangezien internationale milieu beschermers en projectbankiers het verbieden om het bos te kappen waarvan deze mensen leven (Royer and Visser, 2011).

Het Strategisch Plan 2011-2014 van Wageningen UR neemt de groei van de wereldbevolking als uitgangspunt voor haar keuze van onderzoeksthema's: voedsel, het gebruik van natuur & milieu en klimaatverandering. Het wereldvoedselvraagstuk vraagt inderdaad om aandacht en is wellicht technisch oplosbaar. Maar technische oplossingen zijn zelden effectief of duurzaam indien de omringende sociaal-economische, cultureel-sociale en politieke omstandigheden niet eveneens in beschouwing worden genomen.

Armoede wordt vaak gedefinieerd in termen van een getal dat wordt toegekend aan 40% van de wereldbevolking die anno 2008 leefden met \$2 of minder per dag (AIV, 2012: 12). Maar wat meer zegt over de feitelijke levensomstandigheden van mensen en hun kansen is, dat het aantal armen in Azië en Latijns Amerika vrijwel is gehalveerd in de laatste twee decennia, maar in Afrika nog weinig is verminderd (ibid.: 13). Er zijn belangrijke verschuivingen in armoedepatronen, vooral als we kijken naar de combinatie van welvaart, gezondheid en onderwijs in de recentelijk ontwikkelde Multidimensional Poverty Index (ibid.: 17).

Armoede is niet alleen een demografisch of geografisch getal dat wordt toegekend aan een populatie en een regio. Een ontwikkelingssociologische benadering ziet armoede niet in de eerste plaats als een technisch probleem dat is opgelost indien positiever getallenreeksen geproduceerd kunnen worden, maar als een complex sociaal proces van ongelijke rechten en toegang tot elementaire levensbehoeften en kennis. Complexiteit mag echter nooit een excuus zijn voor gebrek aan wetenschappelijke aandacht.

In onze ogen is armoede een uitdrukking van voortdurend veranderende vormen van ongelijkheid en uitsluiting in de toegang en verdeling van publieke goederen en van humane rechten als gevolg van machtsnetwerken en economisch-politieke, etnische en/of religieuze discriminatie in een globale maatschappij. Er zal derhalve altijd armoede zijn zo lang er maatschappelijke ongelijkheid is in de wereld. Wij kunnen armoede niet oplossen, maar wel ons inzicht en kennis gebruiken voor een democratischer verdeling van voedsel en vergroting van de veiligheid en verbeterde leefomstandigheden.

Armoede en voedselschaarste zijn allang niet meer het prerogatief van 'ontwikkelingslanden' of van de rurale gebieden in sub-Sahara Afrika. De aard van deze complexe problemen verandert en verschuift niet alleen in kwantitatieve en kwalitatieve zin, maar ook in geografische zin. Het zijn globale verschijnselen die strekken tot binnen de Europese en Nederlandse grenzen. Dit dwingt ons ertoe om de *relaties tussen* verschijnselen als globalisering, armoede en voedsel beter te onderzoeken.

De groeiende samenwerking met de leerstoelgroep Rurale Sociologie (RSO) binnen de nieuwe sectie Sociology and Anthropology of Development (SADE) biedt hiertoe uitstekende mogelijkheden.

Wij krijgen in toenemende mate te maken met een patchwork van armoede- en welvaartsgebieden binnen steden, staten, regio's en continenten dat niet gemakkelijk meetbaar en zichtbaar gemaakt kan worden met traditionele statistische technieken, omdat de snelle veranderlijkheid in tijd en plaats het wint van coherentie en consistentie. Laat ik drie voorbeelden geven van de relatie tussen globalisering en armoede:

- 1 De zucht naar land voor de voedsel- en grondstoffenproductie van de sterk groeiende middenklasse in de BRIC-landen (Brazilië, China en India) die leidt tot het opkopen van land en zoet water in Afrika en Zuidoost Azië. Maar ook daar is de hoeveelheid goede grond niet eindeloos, waardoor ongebreidelde landjepik of *land-grabbing* ten koste kan gaan van de uitbreiding van de eigen voedselproductie in die regio's (Akram-lodhi and Harron, 2012; Rulli *et al.*, 2013). Ook de toe-eigening door derden van land en natuurlijke hulpbronnen voor milieu doeleinden (*green grabbing*) vraagt de aandacht (Fairhead *et al.*, 2012).
- 2 Behalve voedselzekerheid in absolute zin zijn er de even belangrijke nevenvragen naar voedselkwaliteit en -verdeling. De middenklasse Chinees mag dan misschien meer vlees gaan eten en oude rituelen doen herleven van het massaal serveren van haaievinnen soep door de politiek-economische elite, hun behoeften zijn andere dan die van door oorlog of natuurrampen van huis en haard verdreven Sudanezen, Timorezen of Pakistani. Diversificatie en distributie zijn sleutelbegrippen in de studie van ongelijkmatige en ongelijkwaardige globaliseringsprocessen.
- 3 Er is een vaak een samenhang tussen de verschillende globale ontwikkelingen. Met een versnelde stroom van arbeidsmigranten naar de steden over de hele wereld neemt de bevolkingsdruk en armoede in de urbane slums dramatisch toe. Maar er zijn ook nieuwe mogelijkheden voor urbane landbouw (Zeeuw *et al.*, 2011; Schans en Wiskerke, 2012). De vervlechting van stad en platteland is onontkoombaar, wat betekent dat wij ons niet langer kunnen en mogen beperken tot de rurale ontwikkeling, maar ons moeten richten op ontwikkeling *tout court*. Ik ben er daarom een voorstander van om de toevoeging 'ruraal' in de titel van onze leerstoelgroep te laten vervallen.

Tenslotte brengt globalisering ook nieuwe vormen van armoede en uitsluiting met zich mee, terwijl bestaande vormen van armoede niet verdwijnen. Technologische ontwikkeling in communicatiemiddelen en media brengt versneld mensen in beweging, of het nu het wereldtoerisme betreft of de oproep om naar Syrië te gaan. Allerlei vormen van informatie en kennis kunnen zich ongedisciplineerd versprei-

den. De technologische mogelijkheden van mobile communicatie zijn een essentieel onderdeel geworden van globale netwerken, als instrument, als techniek of technology (Richards 2010) en als praktische kennis hoe ermee om te gaan.



Tijdens een interview informeert deze boer in een bergdorp in Nepal naar de wereldmarktprijzen (Westendorp, 2012).

Dat geeft hem *agency*, betere kennis van zaken voor een betere onderhandelingspositie tegenover de handelaar die straks zijn groenten komt opkopen. Tegenwoordig is een kritische reflectie op de betekenis van Actor-Network

Theory (Law and Hassard, 1999) onmisbaar in het theoretisch debat in de sociale wetenschappen. Annemarie Mol, antropologe aan de UvA en Spinozaprijswinnares

2012 die deze benadering in haar werk toepast, werd in 2009 door een groepje van onze promovendi uitgenodigd en bleek voor hen een bron van inspiratie.

Sociologie van ontwikkeling als fundamentele wetenschap

Al in de jaren '70 en '80 kwam er kritiek van studenten verenigd in het Imperialisme Collectief Wageningen (ICW, 1985) op grote technologische projecten zoals de "technical fixes" van de groene revolutie. Maar bij de grote projecten, zoals bovengenoemde REDD+ of de blauwe revolutie in de visserij (Torre and Barnheizer, 2003) blijft het aanzienlijk stiller.

Ik zie het ook na 30 jaar nog steeds als een taak van de Ontwikkelingssociologie om de technologisering of *rendering technical* (Li, 2007) van grote ontwikkelingprojecten kritisch te volgen en aan de kaak te stellen. Daarmee volg ik de lijn van de politieke economie in de zin van Eric Wolf in zijn voorwoord voor de nieuwe versie van zijn boek (1997) *Europe and the People without History*. Politieke economie als de studie van maatschappelijke processen die historisch, dus contextueel ontstaan; een benadering die ons dwingt de vraag te stellen of onze assumpties en de manier waarop wij maatschappelijke verschijnselen invullen wel universeel geldig en toepasbaar zijn.

De Sociologie van Ontwikkeling is niet de studie van armoede en uitsluiting, macht en conflict als feit, maar als deel van maatschappelijke verandering. Wij onderzoeken hoe sociale transformatie actief wordt vorm gegeven door individuen, organisaties en instituten in een dynamische confrontatie van diverse belangen op diverse maatschappelijke niveaus. Uiteraard zijn er tal van internationale, nationale en lokale wetten en regels om menselijk gedrag in goede banen te leiden. Maar het gaat ons er niet om betere regels, controlesystemen of beheersmodellen te bedenken waarvan wij op voorhand aannemen dat ze efficiënt zijn ook op andere plaatsen. Wij willen weten hoe regels door actoren al dan niet gevolgd worden of aangepast aan de feitelijke

omstandigheden, welke alternatieve samenwerkingsvormen er worden ontworpen en wat dat betekent a) voor de actoren zelf en hun bredere institutionele omgeving en b) voor onze methodologie en theorievorming.

Het onderzoek naar de ecologische en sociaal-economische problemen bij de garnalenkweek en de visserij (Gunawan, 2012; Ha, 2012) biedt bijvoorbeeld inzicht in de mogelijkheden én beperkingen om de extensieve garnalenkweek in Vietnam en Indonesië effectiever en rendabeler te maken, wat past in de doelstelling van het leveren van een bijdrage aan voedselzekerheid. Tegelijkertijd is het nu de beurt aan de vissers in Azië om geciviliseerd te worden in het proces van 'vermarktning' (*commodification*) van delta's en kustgebieden. Maar wij weten nog veel te weinig van hun waarden, percepties en kennis van de (mariene) wereld, omdat de land-bias van de sociale wetenschappen de artisanale vissers te lang heeft gemarginaliseerd, in tegenstelling tot 'kleine boeren' of '*forest communities*'.

Ik zie de Sociologie van Ontwikkeling daarom in de eerste plaats als een fundamentele wetenschap - wel toepassingsgericht, maar niet als toegepaste wetenschap. Dit brengt mij op het probleem van de 'gelijkmakers' en gelijkmakende wetenschap.

De gelijkmakers

Modernisering en globalisering zijn zowel processen van gelijkmaking en als van ongelijkmaking, met als gevolg nieuwe vormen van armoede en uitsluiting. In het



Fort Europa waar de strijd tegen analfabetisme als technisch project succesvol is geweest, brengen economische en etnisch-politieke conflicten nieuwe golven van analfabetisme binnen. Globalisering en de daardoor opgeroepen localiseringsprocessen bewerkstelligen een uiterlijke homogenisering door bijvoorbeeld de verspreiding van McDonalds en GSMs. Vaak worden politiek-economische gelijkmakingsprocessen als positief gezien, zoals verwoord door Robison en Goodman (1996) in hun studie naar de

'nieuwe rijken' in Azië. De nieuwe middenklasse in Azië lijkt immers in zijn gedrag de 'drager der moderniteit' te zijn? Wij verwachten dat zij dan ook de ons vertrouwde waarden als rationaliteit, individualisme, democratie, milieubesef en rechtsgevoel belichamen.

"The 'new rich' in Asia/SE Asia are far from homogeneous in any respect, but lumped together in one monolithic category as the 'bearers of modernity' by contemporary observers of Asia who have ... an expectation that the rise of the 'new rich' in Asia will be, in cultural terms, a process of convergence. The burgeoning middle classes and entrepreneurs are seen

as embodying universal interests which will create an Asia more like the liberal stereotypes: more rational, individualistic, democratic, secular and concerned with human rights, the environment, and rule of law". (Robison en Goodman, 1996: 2-3)

Er is in de moderne wereld een continue spanning tussen de noodzaak van homogeniseren en de mogelijkheid tot differentiatie. Een noodzaak die sinds eeuwen wordt afgedwongen door de staat, maar in toenemende mate ook door supra-nationale *governing bodies* als de Europese Unie, ASEAN, EAC (East African Community) en tal van globale regulerende netwerken, bijvoorbeeld voor de certificering van voedselproducten als cashewnoten (Tander and Tilburg, 2007) of garnalen (Kusumawati *et al.*, 2013).

Ons bestaan raakt vol gelijkmakers, schreef de Leidse zenuwarts J.H. van den Berg (1963: 283) in een vertoog dat sterke parallellen vertoont met het denken van Foucault over disciplineren. Het zijn de regelmechanismen van de gelijkmakers in onze wereld die worden gegeneerd door modernisering en snelle sociale transformatie. De Turkse schrijver Tampinar (2009) heeft dit dilemma meesterlijk beschreven in zijn boek: *Het klokkengelijkzet instituut*. Het is het relaas van een man die voor een prestigieuze



onderneming werkt die zich erop toelegt alle klokken van Istanbul gelijk te zetten. De klok: ultieme gelijkmaker van de modernisering en de vertegenwoordiger van de schijn van homogenisering die in het begin van de 20^{ste} eeuw in gang gezet werd in het Ottomaanse Turkije.

Soms ben ik bang dat er in de management structuur van Wageningen universiteit iets is geslopen van zo'n klokkengelijkzet instituut, wanneer de habitus van meervoudig co-auteurschap uit de natuurwetenschappen tot publicatienorm wordt verheven, ook voor sociaalwetenschappers.

Gelijkmakende wetenschap en de Sociologie van Ontwikkeling

Alle nomothetische wetenschap is gelijkmakende wetenschap. Ontwikkelings-sociologie is niet nomothetisch of wetstellend. Met Olivier de Sardan (2005) staan wij een niet-normatieve en niet-speculatieve benadering van ontwikkeling voor, om ruimte te bieden aan lokale definities en praktijken. Wij werken niet met wat Van Woerkum in zijn afscheidsrede 'wensmodellen' noemde (Woerkum, 2011). Dit zijn normatieve modellen die voorschrijven hoe bepaalde processen moeten verlopen om efficiëntie en effectiviteit te bereiken, meetbaar te zijn of financierbaar. Het besef dat het in de praktijk anders toegaat, wordt door Van Woerkum terecht gepresenteerd als een belangrijke ontwikkeling in de studie van communicatie. Maar voor een ontwikkelings-socioloog of -antropoloog is dit al de laatste 30 jaren het uitgangspunt,

in navolging van internationale wetenschappelijke ontwikkelingen waarin sinds de jaren 1970 algemeen afstand werd genomen van structuurmodellen (Giddens, 1979; Martinussen, 1979; Long and Long, 1992) en de hegemonie van het Westen in de historische ontwikkeling van de wereld (Wolf, 1997).

Anders dan andere sociologieën die meer op een Amerikaanse onderzoekstijl gebaseerd zijn, berust de Sociologie van Ontwikkeling op een combinatie van Anglofone en Francofone onderzoeksstijlen van na de jaren '60 (Arce and Long, 2007: 113-4). Hieruit vloeit een sterke aandacht voort voor etnografisch onderzoek van *case studies* van lokale praktijken die middels *studying up* (Nuijten, 2003) worden beschreven vanuit de alledaagse praktijk en perceptie van betrokken actoren. Een dergelijke actor-gerichte benadering is reflexief, wat het mogelijk maakt om nieuwe methoden en concepten te ontwikkelen met betrekking tot de feitelijke sociale interactie, normen en praktijken. Gangbare conceptuele modellen kunnen zo kritisch worden bekeken op hun relevantie voor de verklaring van een grote verscheidenheid aan daadwerkelijke ontwikkelingsprocessen. Bijvoorbeeld om het beeld te ontcrachten dat de cultureel-historische, landbouwkundige en ecologische kenmerken van het ene plateau in Zuid Benin kunnen worden geëxtrapoleerd naar het andere plateau om zodoende ontwikkelingsprocessen aldaar te verklaren (Wartena, 2006) of om de betekenis van de Noorse zalmkwekerij in de ontwikkeling van regionale identiteit in Patagonië, Chili te verklaren (Blanco Wells, 2008).

De RDS benadering van ontwikkeling is niet zozeer interventie gericht als wel gericht op de gevolgen van project interventie en de betekenissen die worden toegekend aan beleid (Long and Long, 1992). Onvermijdelijk komen wij zodoende in aanraking met belangentegenstellingen en machtsverschillen tussen actoren en met een meervoud aan economische, historische of religieuze waarden.



Conflicten, zoals na de tsunami en de guerilla oorlog in Aceh (Visser and Leonhardt, 2008) of de burgeroorlogen van de laatste twee decennia in Ruanda, Angola en Indonesië (Heijmans, 2012) zijn onherroepelijk object van studie omdat zij deel uitmaken van de *dynamiek* van sociale verandering, maar ook de kracht van mensen tonen om verder te gaan onder moeilijke omstandigheden en zelf organisaties te vormen. Maar het is niet onze

taak om hun keuzes te beïnvloeden; dat is de taak van een politicus, arts of NGO-medewerker.

Wij zijn geen voorstander van gelijkmakende wetenschap. We zoeken niet naar generieke formules als 'de stakeholders' of 'de community' aan wie extern geformuleerde, gemeenschappelijke belangen worden toegeschreven om te kunnen 'participeren' in ontwikkelingsprojecten. Want in de praktijk blijken de voorgeselecteerde stakeholders zelden gemeenschappelijke belangen te hebben die langer leven dan de vier jaren van het donor- gefinancierde project.

Meervoudige realiteiten

Ontwikkeling hoe zo? Ik heb hierboven geschetst hoe in onze leerstoelgroep ontwikkeling als object van studie een veelheid van processen van sociale verandering dekt, waarbij actoren – individuen, netwerken, instituten – centraal staan. Het serieus nemen van hun kennis, waarden, besluitvorming, actie en deze op wetenschappelijke gronden als gelijkwaardig beschouwen is een grondhouding, of het nu een



functionaris, districtsbestuurder, internationale NGO activist of huisvrouw betreft. Alleen zodoende krijgen wij inzicht in hun meervoudige realiteiten, zoals deze Maleise cartoon treffend weergeeft.

“Ma, de prijs van de video’s is omlaag”.

“O ja, jongen, betekent dat, dat ons leven zal verbeteren?”

Het leven is meervoudig, zoals Van den Berg (1963) al beschreef; het bestaat uit meervoudige realiteiten die worden gevormd en bevestigd in ieders alledaagse ervaring en sociale interactie. Tegenwoordig gebruiken we hiervoor anglicismen als *multiple realities*. Cultuur, politiek, geografie en milieu hebben hierbij ieder een intrinsieke betekenis die per actor en per sociale omgeving kan verschillen. Deze meervoudigheid van verschijnselen en betekenissen blijft onderbelicht in institutionele studies, waardoor de essentiële relaties tussen ruimtelijke en tijdschalen en tussen organisatorische niveaus onzichtbaar blijven.

We kunnen vaak pas echt begrijpen waarom goedbedoelde projecten falen, indien we de meervoudige realiteiten van de verschillende actoren begrijpen. Bijvoorbeeld in ons onderzoek naar de verschillende betekenis die actoren geven aan een marien park in de kustzone in Kalimantan. Het is evident dat lokale patroons (*punggawa*), vishandelaren, bootbezitters, politici en internationale milieu organisaties ieder hun eigen idee hebben en een eigen definitie hanteren van wat een marien park is. Het park is niet, het is een idee, een sociale constructie die bepaalt hoe mensen met hún realiteit van het park omgaan. Ieder van de actoren heeft een eigen strategie om er

het meeste uit te halen voor zichzelf of hun organisatie, cultureel, financieel-economisch, politiek. Aan de ene kant zijn er verschillende lokale bobo's met hun *constituencies* en hun eisen en verwachtingen, aan de andere kant het lokaal bestuur dat financieel wordt gesteund door internationale milieu organisaties, en zij onderhandelen met elkaar over hun diverse wensmodellen van wat een marien park zou moeten zijn. De vissers worden hierbij niet betrokken, maar hebben uiteraard hun eigen belangen. Historische en geografische relaties spelen hierbij een belangrijke en soms onverwachte rol. De politiek-economische netwerken van de patroons en hun afhankelijken in de garnalenhandel van tegenwoordig blijken uit deels dezelfde bazen te bestaan die enkele decennia lang in de illegale houtkap zaten en toen al precies de sluiproutes wisten in de handel van hout en wapens met Maleisië (Obidzinski, 2003; Gunawan en Visser, 2012). Lokale ontwikkeling is stevig in verankerd in historisch-affinitieve netwerken.

“Vos papiers, Monsieur”

Deze standaard opmerking van een agent die iemand aanspreekt, illustreert volgens James Scott (1995:12) de wijze waarop moderne sociale interactie wordt

gemedieerd door *gelijkmakende* documenten, munteenheden, identiteitsbewijzen, overlijdensberichten, etc. Toen het Nederlands bestuur in de jaren 1950-62 ontwikkeling bracht in Nieuw-Guinea ging dit eveneens gepaard met de registratie en documentatie van gezinsamenstelling, bezit van radio, fiets, vruchtbomen, etc. en de controle erop door kersverse Papuase bestuursambenaren (Visser, 2012).



Globalisering en modernisering vragen om een toenemende regulering, homogenisering en simplificering omwille van de bestuurbaarheid (*governability*) van een steeds grenzelozer maatschappij. J.C. Scott (1998) gebruikte hiervoor de metafoer van het staatsbos: overheden leggen strak geplande homogene bospercelen aan die tegelijkertijd gerooid kunnen worden. Zij kunnen zich diversiteit en diversificatie niet veroorloven vanuit een oogpunt van financiële en materiële efficiëntie en effectiviteit. Dientengevolge kunnen zij ook de jonge scheuten en andere soorten niet zien, die opschieten tussen de monoculturen van den of eucalyptus, ook al is die verscheidenheid de natuurlijke werkelijkheid.

Ook onder sociaalwetenschappers zijn er gelijkmakers, zoals de bouwers van beheersmodellen en ontwerpers van reguleringsstelsels voor toegang en gebruik van natuurlijke hulpbronnen. Er zijn er ook die zich tegen deze gelijkmakende structuren en

technieken verzetten en meer affiniteit voelen tot de mensen in deze wereld die door de gelijkmakers worden gemarginaliseerd en uitgesloten, of in verzet gaan hiertegen. Ik denk dat wij in RDS tot deze laatste categorie behoren en dat, ondanks de grote diversiteit aan onderzoek binnen de vakgroep, het deze gedeelde affiniteit is die ons bindt.

Ontwikkeling als meervoudige praktijk heeft een eigen sociaal leven, en niet alleen als ontwikkelingsproject of interventie (Arce and Long, 2007:119) omdat het wordt gevormd door het doen en laten en de sociale interactie van individuen en groepen op allerlei niveaus van de samenleving. In onze dissertaties van de laatste jaren komt dit goed naar voren, of het nu kleine boeren in Kenia (Ontita, 2007) of Thailand (Limnirankul, 2007) betreft, community leaders in de slums van Recife, Brazilië (Koster, 2009), groothandelaren op een groente- en fruitmarkt in Buenos Aires (Viteri, 2010), of ambtenaren van Buitenlandse Zaken (Gastel, 2011).

De grote verscheidenheid aan bestudeerde ontwikkelingsprocessen en de noodzaak globaliseringspraktijken lokaal te 'duiden' door contextualisering heeft één risico, namelijk de verminderde zichtbaarheid van de onderzoeksgroep als geheel. Het is niet gemakkelijk een label te plakken op studies die reiken van levenswijze diversificatie (Hebinck and Shackleton, 2011) of fair trade (Arce, 2009) tot sociale bewegingen en landgebruiks- of visserijpraktijken die niet als 'normaal' worden gezien in het hegemonische ontwikkelingsvertoog (Vries, 2007) en daarom worden gebrandmerkt als 'illegaal' (Camacho, 2011; Gunawan en Visser, 2012). Het brede begrip *development* dekt voornamelijk die lading.

Dat er, ondanks de noodzaak tot homogenisering en simplificering nog zoveel mogelijkheden tot afwijking van het dominante vertoog bestaan, is hoopgevend voor de mensheid en voor de sociale wetenschappen in Wageningen Universiteit.

Internationalisering

Internationalisering in onderzoek en onderwijs ligt mij na aan het hart, vooral in het werk met jonge Master studenten en promovendi, want zij zullen onze passie verder dragen.

Al sinds de z.g. PUO-projecten (Programma Universitaire projecten voor Ontwikkelingssamenwerking; onderafdeling van Nuffic) is Wageningen betrokken bij internationale samenwerking. Minister Pronk bepaalde in 1977 dat dit multidisciplinaire samenwerkingsverbanden dienden te zijn tussen een of meer Nederlandse universiteiten met een of meer universiteiten in een Derde Wereld land die voor een langere tijd (10-12 jaar) werden aangegaan. (Imperialisme Collectief Wageningen, 1985: 102).

In Indonesië lag het accent op Java (Universitas Gadjah Mada in Yogyakarta en Universitas Brawijaya in Malang; idem: 103). Het ICW (1985: 104) concludeerde dat er sprake was van een ongelijkheid in de samenwerking en dat: “Niet het verhogen van de wetenschappelijke kennis daar, maar het verhogen van de wetenschappelijke kennis hier centraal staat en dat de Wageningse vakgroepen veel liever samenwerken met een sterke universiteit in de Derde Wereld, dan zich in te spannen om een zwakke universiteit te versterken.” Deze conclusie geldt deste sterker 25 jaar later.

De val van Suharto in 1998 leidde tot een bestuurlijke decentralisatie die vooral doorzette na 2004. Hiermee kwam meer aandacht voor het onderwijs buiten Java. Nuffic haakte hierop in door in de selectie van kandidaten voor individuele onderwijssubsidies aan een Nederlandse universiteit (NFP) veel kansen te bieden aan studenten van wat vroeger heette ‘de Buitengewesten’. In het kader van hun NPT-programma ging een *call* uit voor een samenwerkingsproject met vier Oostindonesische universiteiten (NPT/IDN 250) voor de ontwikkeling van moderne curricula. Op grond van mijn lange ervaring in oostelijk Indonesië schreef ik in en werd ons dit z.g. AGRI-4 (2008-2012) project gegund. Het was een samenwerkingsverband van SSG/RDS met MDF-Ede en vier landbouwfaculteiten van de universiteiten UNPATTI in Ambon, UNIPA in Manokwari (Papua) en UNDANA in Kupang, West Timor, alsmede de landbouwhogeschool POLITANI in Kupang. Doel was om in 4 jaar een kwaliteitsverbetering voor elkaar te krijgen door de ontwikkeling van de nieuwe opleidingen ‘Agribusiness’ en ‘Agro-eco-tech’ in de landbouwfaculteiten en de invoering van een kredietpuntensysteem (ects) voor docenten en opleidingen, als voorwaarde voor het verwerven van de status van nationale universiteit per medio 2012 in de nationale accreditatie ronde van dat jaar.

Met bewonderenswaardige organisatorische en personele inzet werd er door de Indonesische leidinggevenden en kerndocenten aan dit plan gewerkt. Gaandeweg bleek onze Nederlandse academische ervaring met, en ideeën over de invoering van het ects-systeem minder te passen in het kader van de nationale accreditatie eisen en minder gewaardeerd te worden voor de ontwikkeling van een eigen academische identiteit in ieder van de verschillende instellingen. Als adviseur moest ik het project-interventiemodel loslaten, me in laten voeren in de structuren van ieder van de faculteiten en opleidingen om van daaruit, op hun voorwaarden te zoeken naar een voor die locatie en institutionele context relevante en duurzame structuur. Deze taak was veel complexer en kostte veel meer tijd dan ik van WUR en het project eraan kon besteden. Hadden we nu nog maar een PUO-achtig meerjarig samenwerkingsverband gehad! Het is moeilijk om een gelijkwaardige *partnership* aan te gaan in het vormgeven van dergelijke capaciteitsopbouw in slechts vier jaren. De partners waren immers uitgezocht *omdat* zij nog ‘in ontwikkeling’ waren en noch op educatief noch

op bestuurlijk niveau tot de besten van het land behoorden? Bovendien is het belang van het Nederlandse bedrijfsleven sinds Minister van Ardenne alleen maar toegenomen (Gastel, 2011; Ploumen, 2013), ook in Wageningen UR (Wageningen University, 2012). Dientengevolge wordt een investering in de kwaliteit van onderwijs in achtergestelde – maar wel rijke – regio's van Zuidoost Azië niet als rendabel gezien voor de eigen organisatie dan wel voor de carrière van individuele hoogleraren.

In het laatste decennium is er een duidelijke stroomlijning doorgevoerd in de bepaling van wat goed onderzoek is, zowel door de instellings-brede kaderstelling (IP-OP) als door de onderzoekscholen. Een van de nieuwe onderwerpen is *governance*, een begrip dat niet alleen het publiek of overheidsbestuur omvat, maar vooral ook de wijze en vorm van sturing door niet-gouvernementele en private organisaties, al dan niet in het algemeen belang. *Governance* is dus een belangrijk begrip in de globaliserende samenleving. Wetten en regelgeving zijn veelal ontworpen naar een virtuele werkelijkheid dichtbij het wereldbeeld van de ontwerpers ervan, en behelzen niet zelden een ideaalbeeld van *good governance*. Voor een eilandrijk als Indonesië, waar Jakarta ongeveer even ver van Papua ligt als Amsterdam van Abudabi, is de afstand tussen centrale beleidsmakers en lokale uitvoerders, of tussen internationale donoren en bevolking een groot dilemma.

Toen in 1998 na 31 jaar centralisme een decentrale bestuursstructuur werd ingevoerd met hoge verwachtingen van politieke *reformasi*, bleken lokale besturen niet toegerust met de kennis hoe ze hun regio konden ontwikkelen. Centralistische ontwikkelingsmodellen werden afgeschaft, er werden ruime financiële middelen ter beschikking gesteld voor regionale ontwikkeling. Maar hoe moest men een alternatief ontwikkelingsbeleid vormgeven? Waren er voorbeelden?

In 1999 en 2000 voerde ik onderzoek uit naar de alledaagse bestuurservaring van inheemse (Papuase) ambtenaren Binnenlands Bestuur in het Nieuw-Guinea uit de jaren 1950-62. Nadat Indonesië onafhankelijk was geworden, bleef Nieuw-Guinea nog onder Nederlands bestuur tot dit werd overgedragen aan de Verenigde Naties in 1962. Samen met de heer Jos Marey interviewden wij een 16-tal over hun bestuursopleiding aan de Opleidingsschool voor Inheemse Bestuursambtenaren (OSIBA) in Hollandia en hoe zij ontwikkeling in de praktijk brachten door als inheemse ambtenaren, maar tegelijk als Papua's die een of meer lokale talen spraken, het vertrouwen van de bevolking te verwerven voor het nieuwe instituut 'bestuur'. Het resultaat van deze interviews was een bron aan ervaringskennis van *governance in practice* in een unieke periode in de internationale bestuursgeschiedenis.

De betekenis voor regionale en nationale ontwikkeling is gelegen in het feit dat velen van deze ambtenaren na 1969 ook een functie kregen in het Indonesische bestuur. Met de recente decentralisatie, waarbij beleid en financiële besluitvorming over domeinen als het beheer van natuurlijke rijkdommen en regionale planning de verantwoordelijkheid werd van de provinciale en districtsbesturen, werden zij ineens de raadsheren van de jonge generatie bestuurders in Papua: "Hoe doe je dat, inwoners tot burgers maken? Hoe leg je uit dat de staat iemands leven kan verbeteren door hem te laten meebetalen aan collectieve voorzieningen als onderwijs?" Toen de Indonesische versie van het boek (Visser & Marey, 2008) uitkwam, was dit het eerste wetenschappelijke boek dat voor de nieuwe generatie districtsbestuurders toeganlijk was, met een grote verscheidenheid aan voorbeelden uit de bestuurspraktijk van de jaren 1950 die een halve eeuw later opnieuw relevantie kregen in West Papua. Vervolgens beoogt de Engelse versie (Visser, 2012) een bijdrage te leveren aan het debat over de alledaagse *governance* praktijk in eenzelfde gebied over een periode van veertig jaar onder drie verschillende politiek-administratieve systemen (van Nederland, de Verenigde Naties en Indonesië).

Interdisciplinariteit

Een van de aantrekkelijke kanten van ons onderzoek en onderwijs is het interdisciplinaire karakter ervan. Samenwerking met collega's uit de natuurwetenschappelijke vakgebieden rond bos-, water- en natuurbeheer is in Wageningen organisatorisch relatief eenvoudig in vergelijking met andere universiteiten. Inhoudelijk ligt het wel wat moeilijker dan ik bij mijn aantreden had gehoopt. Misschien was ik toch wat naïef op het punt van de echte trans-disciplinaire vernieuwing van concepten die noodzakelijk is, willen we spreken van Beta-Gamma integratie. Ik heb me de laatste jaren bezig gehouden met vraagstukken van het beheer van kust en zee vanuit een sociaal en bestuurlijk perspectief. Het belang van de zee en daarmee van marien en kustzone onderzoek heeft in Wageningen recentelijk duidelijk gestalte gekregen door de bundeling en versterking van onderzoeksinstituten als NIOZ en IMARES en de kenniseenheden.

In de Universiteit van Amsterdam werd in 2000 met de oprichting van het Centre for Maritime Research (MARE) het initiatief genomen om meer profiel te geven aan het sociaalwetenschappelijk onderzoek naar globale ontwikkelingen in de visserij en kustzone. Met mijn komst naar Wageningen werd ook WUR hierin betrokken, ondermeer in de uitvoering van het door de EU gefinancierde capaciteitontwikkelingsproject *Coastal Profs* met partners in Portugal, Vietnam en India (Le Tissier *et al.*, 2011).

Graag noem ik in het kort twee programma's waarbij een serieuze poging is ondernomen om inzichten uit de verschillende natuurwetenschappelijke en sociaal-wetenschappelijke disciplines bij elkaar te brengen.



Het eerste is het *RESCOPAR* (INREF 2007-2012) onderzoek naar de *resilience* van milieu en mens in de kustzone van Vietnam en Indonesië, uitgevoerd door vijf Vietnamese en vier Indonesische onderzoekers. De beta-gamma integratie in dit programma heeft zich gaande het PhD-onderzoek ontwikkeld, vooral op programma niveau en minder als onderdeel van de

individuele onderzoeksprojecten, die toch in de eerste plaats op de eigen discipline gericht bleven. Er ligt inmiddels een serie interessante dissertaties op basis waarvan enkele integratieve papers geschreven kunnen worden. Belangrijk waren de jaarlijkse programmabijeenkomsten in Vietnam en Indonesië met presentaties van PhDs, begeleiders en externe specialisten. Maar evenzeer van belang waren de jaarlijkse z.g. *stakeholder meetings* in beide onderzoeksgebieden, waarbij de lokale begeleiders en PhDs de voortgang van hun onderzoek bespreken met lokaal bestuurders, NGO staf en andere institutionele vertegenwoordigers. Kennisoverdracht is zodoende niet alleen academisch inter-disciplinair, maar poogt ook een dialoog te zijn tussen wetenschappers en functionarissen uit de bestuurlijke en beleidspraktijk.



Het tweede interdisciplinaire programma is het door DGIS gefinancierde onderzoeksprogramma *Convergence of Science (CoS-SIS)* dat in 2008 startte met drie PhDs uit Ghana, vijf uit Benin en een uit Mali, die allen in december 2013 hopen te promoveren. De kracht van dit programma is gelegen in de strakke regie, de capaciteit van de kandidaten om inzichten van beta en

gamma disciplines in hun PhD onderzoek op elkaar te betrekken en de serieuze poging van begeleiders om te leren van andere disciplines. Bovendien werden als deel van het onderzoek praktische experimenten uitgevoerd met de doelgroep van producenten in een poging praktijk kennis en wetenschappelijke kennis aan elkaar te toetsen. De jaarlijkse wetenschappelijke bijeenkomsten in Ghana of Benin van alle lokale en Wageningse begeleiders waarop de PhDs hun volgende paper be-

spreken, dragen hiertoe zeker bij. Zo zijn er door iedere kandidaat al minstens twee interdisciplinaire papers gepubliceerd voor hun promotiedatum.

Internationalisering van het onderwijs

Volgens het zelfevaluatie rapport voor de instellingsaccreditatie (Wageningen University, 2012) betekent internationalisering in Wageningen dat ook Nederlandse studenten internationale studenten zijn. Ik vind dit een heel vooruitstrevende, moderne gedachte. Internationalisering van het onderwijs staat hier hoog in het vaandel en Wageningen Universiteit als instelling heeft hiervoor in 2012 het kenmerk “internationalisering” toegekend gekregen van de NVAO (Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie). Zowel in het departement Sociale Wetenschappen als in het Onderwijs Instituut (OWI, 2009-2012) heb ik mij voor de internationalisering van het onderwijs ingezet. Vanuit deze betrokkenheid wil ik hier een aspect noemen waarover ten onrechte nog weinig wordt gesproken, namelijk taal en logica.

De onderliggende assumptie van internationalisering van wetenschappelijk onderwijs is interessant, namelijk dat er één gemeenschappelijke internationale taal is, de taal der wetenschap. Alsof wetenschap niet talig is! In de sociale wetenschappen geldt dit misschien meer dan in technische of de natuurwetenschappen, maar ik wijs op de taligheid van ons denken, omdat ik mij interesseer voor een van de kerntaken van ons onderwijs: het delen van onze kennis met studenten die zijn opgeleid in een andere denk-cultuur, die een andere *logica* hanteren.

Logica of denkkleer leert ons welke de juiste manier van denken is. De Verlichting en Max Weber hebben de rationaliteit tot het wezen van ons wetenschappelijk denken gemaakt. Toch is onze logica niet universeel en bestaan er denkwijzen die affectieve of associatieve lijnen volgen die voor de buitenlandse student ‘logischer’ zijn dan de onze. Dit heeft niet te maken met de wetenschappelijkheid van hun analyse, want methodologisch hebben ze gedaan wat hun in Wageningen is geleerd. Ik merk bijvoorbeeld in de bespreking van hun werk met Aziatische of Afrikaanse PhD en Master studenten, dat hun hoofdstukstructuur soms opvallend verschilt van de wijze waarop ik het gedaan zou hebben. Alleen met langdurig doorpraten, soms in het Frans, Engels of Indonesisch, krijg ik een beeld van hun redenering en logica. Ik keur deze andere logica niet op voorhand af; bovendien biedt hun ordening van onderzoeksgegevens of sociale verschijnselen vaak een beter inzicht in de motivaties van de actoren dan onze logica door de geringere culturele afstand tot de onderzoeksgroep.

80% van onze PhDs komt van buiten Europa/USA. Zij moeten de vertaalslag leren maken naar de internationale taal der wetenschap, die een gelijkmakende weten-

schapstaal is waarin de hegemonie van het westers wetenschappelijk denken dominant is. Ik zou er daarom voor willen pleiten dat de nieuwe hoogleraar Ethiek niet alleen wetenschapsfilosofie, maar ook logica als verplicht vak gaat doceren voor de promovendi in de Wageningse onderzoekscholen. Vooral, nu zij gedwongen worden steeds sneller te publiceren in internationale tijdschriften die *onze* logica als kwaliteitsnorm hanteren. Geen wonder, dat het hen extra tijd en moeite kost om zich een andere taligheid en wetenschappelijke logica eigen te maken. Als onderzoekschool en als promotor-begeleider moeten we hun dilemma beter onderkennen en er serieus tijd en aandacht aan besteden.

Helaas is de hoge publicatiedruk ook voor onze *tenure track* medewerkers een dilemma indien zij hun drieledige universitaire verplichting: onderzoek, onderwijs en participatie in de leerstoelgroep, serieus nemen. We moeten erop letten dat de eis van een hoge H-factor niet verwordt tot een collectieve *Hijg*-factor die de gezondheid van jonge wetenschappers kan beïnvloeden.

Sociologie en Antropologie van Ontwikkeling

Sociologie werd in Wageningen in 1946 als aparte discipline ingevoerd en bijna 10 jaar later startte de opleiding Agrarische Sociologie van de niet-Westerse Gebieden van een nieuwe vakgroep onder leiding van Prof. R.A.J. van Lier. Van Lier was al langer hoogleraar in Leiden, waar ik in mei 1973 een afstudeervak bij hem deed. De onderzoeksthema's van de vakgroep waren sterk praktijk- en toepassingsgericht met een accent op beleidsontwikkeling en planning. (Imperialisme Collectief Wageningen, 1985: 175-84). 1980 was een waterscheiding in het onderwijsbestel, toen de wet op de Twee Fasen Structuur werd aangenomen en Van Lier werd opgevolgd door Prof. N. Long. Deze veranderde de naam van de vakgroep in *Rural Development Sociology* en zette een krachtig theoretisch debat in dat de Wageningse ontwikkelingsociologie internationale bekendheid verschafte (Long and Long, 1992; Long, 2001). Er werd afscheid genomen van structurele verklaring modellen en vernieuwing gezocht in de actor benadering, die nu een meer algemeen aanvaarde methode is geworden (Olivier de Sardan, 2005).

In het onderwijs waren coördinatie en kwaliteitsverbetering in 2002 hard nodig. De BaMa (Bachelor-Master) structuur was net ingevoerd en in 2002/03 startte de nieuwe opleiding BIN (Bachelor International Development), gevolgd door MID (Master of International Development) in 2003/04. RDS kreeg een centrale rol in deze opleidingen evenals in MAKS (MAK, nu MDR), samen met Leerstoelgroepen als RSO, CIS en DEC.

Aangetrokken door de kennis en de passie van onze docenten kiest de meerderheid van onze studenten een afstudeervak en/of stage – vaak in combinatie – buiten Nederland of Europa. De niet-EU studenten, bijvoorbeeld mid-career NGO leiders of mensen met een agronomische, bosbouw of visserij achtergrond kiezen meestal voor hun eigen land en passen daar de nieuw verworven ontwikkelings-sociologische kennis toe. Zo draagt RDS nog steeds bij aan een kern doelstelling van internationalisering en interdisciplinariteit: ontwikkeling *daar* middels kennisontwikkeling *hier*.

Onze onderzoeksthema's, zoals livelihood diversificatie, de toegang tot en het gebruik van de natuur en natuurlijke hulpbronnen, en politiek, beleid en participatie waren instrumenteel in de vorming van nieuwe BIN en MID vakken, met titels als Theory and Practice of Development; Sociology in Development: Towards a Critical Perspective; Governance, Livelihoods & Resources; Anthropology and Development.

Uit de benaming van de vakken is al een tendens te zien die de laatste jaren sterker is geworden, namelijk een sterker profilering van de methodologische keuze van etnografie middels langdurig veldonderzoek, zoals die internationaal gebruikelijk is in de antropologie. Er zijn echter verschillende factoren aan te wijzen, waardoor de studie van ontwikkeling in Nederland primair werd gekoppeld aan de sociologie en niet aan de antropologie. In de jaren 1950 kwam de sociaalwetenschappelijke belangstelling voor ontwikkeling in de pas onafhankelijke staten van Afrika en Azië op, met een duidelijk andere theoretische en regionale focus dan de 'westerse' sociologie. Tegelijkertijd had de Amerikaanse, Franse en Nederlandse antropologie destijds vooral het karakter van etnografie, wat door de in Nederland studerende Indonesische studenten tezeer als een historiserende en weinig moderne studie werd gezien, in tegenstelling tot de sociologie. Ontwikkeling en antropologie sloten elkaar dus uit, in tegenstelling tot de Britse *social anthropologists* – vaak Afrikanisten – die zich wel degelijk met sociale, politieke en economische verandering bezig hielden en hierbij een etnografische onderzoeksmethode toepasten. Het is langs deze lijn dat N. Long (Long, 1984) in Wageningen de ontwikkelings-sociologie introduceerde, die gestoeld was op een Brits antropologische benadering van verandering. Later is de koppeling tussen antropologie en ontwikkeling explicieter geworden (Arce and Long, 2000). Inmiddels was ook de Nederlandse antropologie beoefening sterk veranderd en zijn *development*, modernisering, conflict en beleid volstrekt geaccepteerde onderwerpen van antropologisch onderzoek geworden.

Verschillen tussen de disciplines sociologie en antropologie geven altijd aanleiding tot debat, ook in Wageningen, maar de methodologische verschillen zijn duidelijk. Ik heb in deze rede aangegeven hoe wij in RDS werken met het begrip ontwikkeling.

Het is kenmerkend voor een antropologische bestudering van ontwikkelingsprocessen dat het vertrekpunt ligt bij de heterogeniteit en discrepantie van de dominante, contra- en hybride waarden in de bepaling van wat wordt gezien als ontwikkeling (Arce and Long, 2000: 9-14; Edelman and Haugerud, 2005; Olivier de Sardan, 2005). Wij zijn het ook aan onze studenten verplicht helderheid te verschaffen over de geschiedenis van de disciplines als sociologie en antropologie en het ontstaan van nieuwe vakgebieden als rurale sociologie, sociologie van ontwikkeling en antropologie van ontwikkeling. Ik stel voor dat wij in de nieuwe sectie onze kracht vinden in de complementariteit van twee wetenschapsgebieden: de Rurale Sociologie en Antropologie van Ontwikkeling.

Waar sta ik nu?



Deze spotprent (L. Boilly, 1824) uit de werk-kamer van mijn vader helpt me al zo'n 18 jaar bij het voorbereiden van colleges. Tegenwoordig wordt een mogelijk gebrek aan spreekvaardigheid trouwens ondervangen door het vertonen van powerpoint plaatjes. Het geven van onderwijs wordt eigenlijk steeds leuker naar mate je ouder wordt, hoe slopend het ook is. Ik ben er een groot voorstander van dat de hoogleraar aan eerstejaars college geeft. Het is interessant te merken hoe mijn eigen functioneren als docent is veranderd naarmate ik ouder en onderwijswijzer word: ik

daag de studenten meer uit zelf na te denken, misschien ter compensatie van een zekere afwachtende houding bij sommigen. Ook de aanwezigheid van studenten uit Afrika, Latijns Amerika en Azië dwingt tot nadenken over een goede onderwijsstijl. De Latino's doen graag hun mond open, de Aziaten en Afrikanen moeten soms worden overgehaald hun culturele bescheidenheid en afhankelijkheid van de *guru* te laten varen. Onderwijservaring in Indonesische universiteiten heeft me geleerd hen daarmee al in les één te plagen. Omgekeerd breng ik hen wat Nederlandse cultuur bij door rond 5 december mijn theoriecollege op rijm te beginnen.

In de begeleiding van afstudeerscripties ben ik veeleisend; ik let scherp op stijl en opbouw van argumentatie. Het mooiste compliment komt dan van een student die zegt dat hij/zij door mij begeleid wil worden "omdat ik de naam heb streng te zijn". Terwijl ik het daarentegen vreselijk vind om als 'manager' schooljuf te moeten spelen tegenover collega's.

In de begeleiding van promovendi hecht ik eraan dat er in ieder geval een dagelijks begeleider is naast de promotor-begeleider. De dagelijks begeleider is degenen die meestal beter in het specifieke onderwerp van het proefschrift thuis is. Als ik in deze rede spreek van onze promovendi, dan zijn dit RDS-promovendi die zijn begeleid door een van de medewerkers en mij zelf in verschillende verhoudingen, afhankelijk van mijn kennis van het onderwerp. Bovendien behoort de student van verschillende bronnen van kennis te profiteren en zijn/haar eigen positie te leren bepalen. Er zijn er twee typen promotor: 1) degenen die een kloon van zichzelf willen vormen en 'school' willen maken en 2) degenen die vinden dat een goed student iemand is die niet zijn promotor kopieert, maar op zijn/haar schouders kan staan en met redenen kan zeggen: "ik zie het anders" of "ik heb een beter idee". Ik behoor tot dat laatste type promotor.

Wageningers, zeker de generatie die de laatste tijd met emeritaat gaat, zijn meestal van 'eigen kweek'. Toen ik 11 jaar geleden begon, was ik degene in mijn leerstoelgroep met de minste arbeidsjaren in Wageningen en dat is zo gebleven tot twee jaar geleden.

Bij mijn benoeming per 1 januari 2002 bleken de RDS medewerkers weinig behoefte te hebben aan een nieuwe theoretische koers. De eigen onderzoeklijnen waren duidelijk uitgezet, vooral in Latijns Amerika en Afrika. Iedereen werkte nogal op zich zelf; de onderlinge verhoudingen tussen de medewerkers in RDS waren gevormd door een sterke patronage cultuur. Anna Enquist (2011: 74) beschrijft zo'n situatie van onderlinge wedijver als bepaald door "het narcisme van de kleine verschillen". De overgang voor degenen die zo lang en intensief hadden samengewerkt met – en meestal waren gepromoveerd bij – mijn voorganger, naar een vrouw van buiten Wageningen met een Aziatische oriëntatie die geen Spaans sprak, was dan ook niet gemakkelijk. Het doorbreken van dit patroon vraagt om een zekere bothed van een 'manager'. Ik heb mij zelf niet primair als manager willen zien, maar als *primus inter pares* van een groep volwassen academici. In 2011 werd de leerstoelgroep uitgebreid met drie medewerkers uit de leerstoelgroep LAW en de aanstelling van twee nieuwe medewerkers van buiten Wageningen.

Medio 2012 werd besloten, in de aanloop naar de procedure voor het zoeken van mijn opvolger als leerstoelhouder, dat Disaster Studies (DIS) niet alleen formeel maar nu ook in de praktijk integraal deel zou gaan uitmaken van leerstoelgroep Rurale Ontwikkelingsociologie (RDS). Zoals ik hierboven heb betoogd, zal de naam van de groep moeten veranderen. Rurale ontwikkeling kan niet meer worden gescheiden van globalisering en urbaniseringsprocessen en het verdient aanbeveling onze methodologische niche beter naar voren te brengen als Antropologie van Ontwikkeling. Hiermee kan er een groep ontstaan die aantrekkelijk is voor een internationaal

sterke nieuwe leerstoelhouder. Ook de realisatie van gemeenschappelijke onderzoekseminars en -projecten met Rurale Sociologie (RSO) in de nieuwe Sectie Sociology and Anthropology of Development (SADE) zal het profiel en de waardering van onze bijdrage aan de sociale wetenschappen in Wageningen nationaal en internationaal vergroten.

Mijn werk in Wageningen, in de nabijheid van natuurwetenschappers, heeft me juist door de contrasten tussen de beta en gamma disciplines ervan doordrongen dat de antropologie een sterke basis geeft voor de bestudering van ontwikkelingsprocessen en de uitvoering van projecten in interdisciplinair verband. De kracht van de antropologie is gelegen in het verzamelen van primaire data door diepgaand veldonderzoek en een wezenlijke belangstelling voor het menselijke. Niet de mens als verschijnsel, maar mensen als individuen en als groep, in bestuurlijke of spontane organisatieverbanden en in nauwe interactie met hun natuurlijke omgeving.

Wat mij intrigeert en beweegt om als antropoloog veranderingsprocessen te onderzoeken is de nieuwsgierigheid naar het 'anders denken' en naar de enorme verscheidenheid aan antwoorden van mensen op een beperkt aantal universele levensvraagstukken. Het besef van die creativiteit en de veelsoortigheid van kennis maakt je bescheidener over je eigen bijdrage en die van onze zogenaamde westerse cultuur. Vasalis heeft gelijk: antropologie helpt je ontsnappen aan het burgerlijke (Meijer, 2011: 107-8). Naast haar artsopleiding volgde zij colleges bij J.P.B. de Josselin de Jong in Leiden en ik herken me goed in haar dagboekfragment dd. 27 april 1952: "ik had de grootste moeite om van de hinderlijke gedachte af te komen dat we toestellen zijn en niet hebben. Ik zou zo graag buiten mijn kastje om leven en dan eens kijken hoe het eruit zag" (ibid.: 521).

Onze gedeelde commitment aan het vak, aan de studenten, en de wezenlijke belangstelling voor het leven van de mensen in de gebieden waar wij werken heeft mij in RDS steeds gemotiveerd door te gaan. Naast het beheer van de leerstoelgroep heb ik bewust gezocht naar mogelijkheden om deel te nemen in de ruimere organisatie van de universiteit. Ik heb beter zicht gekregen op de organisatie als geheel en getracht mijn steentje bij te dragen aan de kwaliteit en organisatie van het onderwijs gedurende mijn 3-jarig lidmaatschap van het Onderwijs Instituut (OWI). Ook van de bestuursvergaderingen met het team van Studium Generale gedurende vele jaren heb ik heel veel geleerd. Ik heb grote bewondering voor hun werk en volharding in de strijd tegen de verzakelijking van de universiteit.

Als er één instelling is die we moeten zien te behouden, dan is het OPTARE. Jarenlang spaarde ik voor een *sabbatical* of in goed nederlands: opfrisverlof. De laatste

jaren kwam er niet veel van, zodat mij werd aangeraden deze laatste keer een andere optie te kiezen. Het werd een *e-bike* en dat is de beste opfrisser geworden in jaren! Collega's in RDS, het departement Maatschappijwetenschappen, het Onderwijs Instituut, en in de diverse onderzoeksprojecten, ik heb prettige herinneringen aan onze samenwerking, ook al was het was niet altijd een gemakkelijke tijd.

Apart wil ik graag de ondersteunende staf noemen, van ons eigen secretariaat tot HRM en de financiële afdeling van de departement, die mij altijd met raad en daad terzijde stonden; de bibliotheek waarvan we gelukkig de kern mochten behouden in de kelder; en natuurlijk de onderwijsorganisatie, die zich staande heeft weten te houden ondanks de continue stroom van reorganisaties en evaluaties van opleidingen. Veel dank voor jullie werk!

Studenten BIN, MID en MAK/MDR, vaak kreeg ik weer nieuw energie van jullie entoesjasje en kritische vragen tijdens colleges. Houdt je docent scherp, dat is de beste manier om zelf ook veel te leren.

Allerlei mensen vragen me: wat ga je nu doen? Renate Rubinstein (1979: 104) besprak gewoontevorming als mechanisme om orde te scheppen in het leven. Waarom vervelen kinderen en oude mensen zich vaker dan anderen? Kinderen, omdat ze nog niet zoveel gewoonten hebben en oude mensen omdat veel gewoonten hun ontvallen zijn. In de komende jaren ga ik nieuwe gewoonten vinden, naast de continuering van enkele goede oude gewoonten. Ik verheug me erop tijd te hebben om te schrijven en met nog zeven promovendi verder te werken, van wie er vijf in 2013 promoveren.

Dankwoord

Leden van de Raad van Bestuur, mijnheer de Rector Magnificus, collega's, familie en vrienden, Wageningen is voor mij *the place to be* geworden. Ik heb hier met veel plezier gewerkt. Als ik in deze rede hier en daar een kritische toon heb aangeslagen dan is dat omdat mij die zaken ter harte gaan. Ik heb hiermee een positieve bijdrage willen leveren door mijn gedachten zo helder mogelijk te formuleren over zaken die anno 2012 evenzeer de aandacht behoeven als het top-onderzoek, zoals interdisciplinair onderzoek, goed internationaal onderwijs, de eigen verantwoordelijkheid van de hoogleraar en het welbevinden van onze medewerkers en studenten.

Dank u voor uw aandacht.

Ik heb gezegd.

Referenties

Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV) 2012. Ongelijke werelden. Armoede, groei, ongelijkheid en de rol van internationale samenwerking. Advies No. 80. Den Haag: Ministerie van Buitenlandse Zaken.

Agromisa 1993. Over de missies van boeren, paters en 2000 vrijwilligers. *Zestig jaar Agromisa*. Wageningen.

Akram-lodhi and A. Harron 2012. Contextualizing land grabbing: contemporary land deals, the global subsistence crisis and the world food system. *Canadian Journal of Development Studies* 33(2): 119-41.

Arce, A. and N. Long (Eds), 2000. *Anthropology, development and modernities. Exploring discourses, counter-tendencies and violence*. London/New York: Routledge.

Arce, A. and N. Long 2007 Forging a new anthropology of development. In: T. Bierschenk, G. Blundo, Y. Jaffrée, T. Alou (Eds) *Une anthropologie entre rigueur et engagement: Essais autour de l'oeuvre de Jean-Pierre Olivier de Sardan*. Paris: Karthala.

Ayete-Nyampong, L. 2013. *Entangles realities and the underlife of a total institution. An ethnography of correctional centres for juvenile and young offenders in Accra, Ghana*. Wageningen: PhD Thesis Wageningen University.

Berg, J.H. van den 1963. *Leven in meervoud*. Nijkerk: Uitg. G.F. Callenbach.

Bertani, M. and A. Fontana (Eds), 2003. *Michel Foucault: "Society must be defended". Lectures at the Collège de France 1975-1976*. New York: Picador. With an Introduction by A.I. Davidson.

Blanco Wells, G.E., 2008. *The social life of regions. Salmon farming and the regionalization of development in Chilean Patagonia*. Wageningen: PhD Thesis Wageningen University.

Blom, B., T. Sunderland, et al. 2010. Getting REDD to work locally: lessons learned from integrated conservation and development projects. *Environmental Science & Policy* 13(2): 164-172.

Camacho Villa, T. C., 2011. *Making Milpa, making life in La Mera Selva. A testimony of how Tzeltal peasants perform maize cultivation practices in the Lacandon Jungle, Mexico*. Wageningen: PhD Thesis Wageningen University.

Edelman, M. and A. Haugerud (Eds) 2005. *The anthropology of development and globalization. From classical political economy to contemporary neoliberalism*. Oxford: Blackwell Publishing.

Eng, P. Van der, 1987. *De Marshall-hulp. Een perspectief voor Nederland - 1947-1953*. Houten: De Haan.

Enquist, A., 2011. *De Verdovers*. Amsterdam: De Arbeiderspers.

Escobar, A. 2005. Imagining a post-development era. In: M. Edelman and A. Haugerud (Eds), *The anthropology of development and globalization. From classical political economy to contemporary neoliberalism*: 341-351. Oxford: Blackwell Publishing.

Fairhead, J., M. Leach, I. Scoones, 2012. Green grabbing; a new appropriation of nature? *Journal of Peasant Studies* 39(2): 237-61.

Gastel, J. van, 2011. *The purification of aid. An ethnography of Dutch partnership policy and (broken) dreams of development*. PhD Thesis Wageningen University (RDS).

Giddens, A., 1979. *Central problems in social theory; Action, structure and contradiction in social analysis*. London: The MacMillan Press Ltd.

Gunawan, B.I, 2012. *Shrimp fisheries and aquaculture. Making a living in the coastal frontier of Berau, Indonesia*. Wageningen: PhD Thesis Wageningen University.

Gunawan, B.I. and L.E. Visser, 2012. Permeable boundaries: Outsiders and access to fishing grounds in the Berau Marine Protected Area. *Anthropological Forum* 22(2): 187-207.

Ha, Tran Thi Phung 2012. *Resilience and livelihood dynamics of shrimp farmers and fishers in the Mekong Delta, Vietnam*. Wageningen: PhD Thesis Wageningen University.

Hebinck, P. and C. Shackleton (Eds), 2011. *Reforming land and resource use in South Africa: Impacts on livelihoods*. London: Routledge.

Heijmans, A. 2012. *Risky encounters. Institutions and interventions in response to recurrent disasters and conflict*. Wageningen: PhD Thesis Wageningen University.

Heryanto, Ariel 1988. The development of "development". *Indonesia* 46(1): 1-24.

- Hobart, M. (Ed.) 1993. *An anthropological critique of development. The growth of ignorance*. London/New York: Routledge.
- Hulme, D. and M. Turner 1990. *Sociology and development. Theories, policies and practices*. London/New York: Harvester Wheatsheaf.
- Imperialisme Collectief Wageningen, 1985. *Landbouwhogeschool en de Derde Wereld*. Wageningen: Stichting Imperialisme Collectief.
- Jagger, P., E. O. Sills, K. Lawlor, W.D. Sunderlin, 2010. *A guide to learning about livelihood impacts of REDD+ projects*. Bogor: CIFOR. Occasional Paper 56.
- Jindal, R., B. Swallow, *et al.*, 2008. Forestry based carbon sequestration projects in Africa: Potential benefits and challenges. *Natural Resources Forum* 32: 116-130. Oxford: Blackwell Publishing.
- Koster, M., 2009. *In fear of abandonment. Slum life, community leaders and politics in Recife, Brazil*. Wageningen: PhD Thesis Wageningen University.
- Kusumawati, R., S. Bush, L. Visser, 2012. Can patrons be bypassed? Frictions between local and global regulatory networks over shrimp aquaculture in East Kalimantan. *Society and natural Resources* (online publication, mid-2012.USNR-2011-0251-R1).
- Law, J. and J. Hassard, 1999. *Actor Network Theory and after*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Le Tissier, M., D. Roth, M. Bavinck, L. Visser (Eds), 2011 *Integrated coastal management. From post-graduate to professional coastal manager. A teaching manual*. Delft: Eburon.
- Li, T.M., 2007. *The will to improve. Governmentality, development, and the practice of politics*. Durham/London: Duke University Press.
- Limnirankul, B., 2007. *Collective action and technology development: Up-scaling of innovation in rice farming communities in Northern Thailand*. Wageningen: PhD Thesis Wageningen University.
- Long, N., 1984. *Ruimte scheppen voor verandering: Een visie op ontwikkelingssociologie*. Wageningen, Inaugurele rede 15 november 1984.

- Long, N., 2001. *Development sociology. Actor perspectives*. London: Routledge.
- Long, N. and A. Long (Eds) 1992. *Battlefields of knowledge. The interlocking of theory and practice in social research and development*. London: Routledge.
- Martinussen, J., 1999. *Society, state & market. A guide to competing theories of development*. London/New York: Zed Books Ltd.
- Meijer, M., 2011. *M. Vasalis. Een biografie*. Amsterdam: G.A. van Oorschot.
- Nizami, A., 2013. *Forest fights in Haripur, Northwest Pakistan*. Wageningen: PhD Thesis Wageningen University.
- Norren, D. Van, 2012. *Ontwikkelingssamenwerking bestaat niet*. One Wold, 11-04-2012. [http://oneworld.nl/bloggen/blogs/de-staat-van-de-hulp/ontwikkelingssamenwerking\(23.4.2013\)](http://oneworld.nl/bloggen/blogs/de-staat-van-de-hulp/ontwikkelingssamenwerking(23.4.2013)).
- Nuijten, M. 2003. *Power, community and the State. The political anthropology of organisation in Mexico*. London: Pluto Press.
- Obidzinski, K. 2003. *Logging in East Kalimantan, Indonesia. The historical expedience of illegality*. Amsterdam: PhD Thesis University of Amsterdam.
- Olivier de Sardan, J.-P. 2005. *Anthropology and development. Understanding contemporary change*. London: Zed Books.
- Ontita, E., 2007. *Creativity in everyday practice: Resources and livelihoods in Nyamira, Kenya*. Wageningen: PhD Thesis Wageningen University.
- Ploumen, L., 2013. *Wat de wereld verdient; Een nieuwe agenda voor hulp, handel en investeringen*. Den Haag: Ministerie van Buitenlandse Zaken.
- Richards, P., (2010) *A green Revolution from below? Science and technology for global food security and poverty alleviation*. Wageningen, Farewell address 18 November 2010.
- Robison, R. and D.S.G. Goodman (Eds), 1996. *The new rich in Asia. Mobile phones, McDonalds and middle-class revolution*. London: Routledge.

Royer, S. de and L. Visser, 2011. *REDD as a “C” producing mechanism: Carbon or Conflict?* Paper presented at the CIFOR Conference on Carbon reduction, Jayapura, Indonesia. November 2011.

Rubinstein, R. 1979. *Ieder woelt hier om verandering*. Amsterdam: Meulenhoff.

Rulli, M.C., A. Salviori, P. Dódorico, 2013. Global land and water grabbing. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA* 110(3): 892-7.

Schans, J.W. van der and J.S.C. Wiskerke 2012. Urban agriculture in developed economies. In: A. Viljoen and J.S.C. Wiskerke (Eds), *Sustainable Food Planning: Themes, Perspectives and Cases*: 245-258. Wageningen: Wageningen Academic Publishers.

Schulte Nordholt, N. 1981. *Opbouw in opdracht of ontwikkeling in overleg?* Amsterdam: Proefschrift Vrije Universiteit Amsterdam.

Scott, J.C. 1995. *State simplifications. Some applications to Southeast Asia*. The Wertheim Lecture 1995. Amsterdam: Centre for Asian Studies Amsterdam.

Scott, J.C. 1998. *Seeing like a State. How certain schemes to improve the human condition have failed*. New Haven/London: Yale University Press.

Strategic Plan 2011-2014 Wageningen UR. Wageningen: July 2011.

Tampinar, A. H., (1961) 2009. *Het klokkengelijkzet instituut*. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep. [Uit het Turks vertaald door Hanneke van der Heijden]

Tander, N. and A. van Tilburg, 2007. Standards and market access in Indian cashew processing and international trade. In: R. Ruben, T. van Boekel, A. van Tilburg, J. Trienekens (Eds). *Tropical food chains. Governance regimes for quality management*. Wageningen: Wageningen Academic Publishers.

Torre, I. de la, and D. Barnheizer, 2003. *The blues of a revolution. The damaging impacts of shrimp farming*. Tacome, USA: The Industrial Shrimp Action Network.

Visser, L.E. (Ed.), 2004. *Challenging coasts. Transdisciplinary excursions into integrated coastal zone development*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Visser, L.E. (Ed.), 2012. *Governing New Guinea. An oral history of Papuan administrators, 1950-1990*. Leiden: KITLV/Brill.

Visser, L. and M. Leonhardt, 2008. *Peace and conflict assessment (PCA) of reconstruction measures in NAD hinterland and implementation of livelihood measures*. Final Report to GTZ on Rehabilitation and reconstruction of housing and settlements in Aceh province (RRHS-Aceh). Wageningen/ Eschborn, March 2008.

Visser, L.E & A.J.F. Marey (Eds), 2008. *Bakti Pamong Praja Papua. Di era transisi kekuasaan Belanda ke Indonesia*. Jakarta: Kompas.

Viteri, L., 2010. *Fresh fruit and vegetables: A world of multiple interactions. The case of the Buenos Aires Central Wholesale Market (BACWM)*. Wageningen: PhD Thesis Wageningen University.

Vries, P. de, 2007. Don't compromise your desire for development! A Lacanian/ Deleuzian rethinking of the anti-politics machine. *Third World Quarterly* 28(1): 25-43.

Wageningen University, 2012. *Wageningen University: a Critical Reflection. Institutional quality assurance assessment 2012*. Wageningen UR: January 2012.

Wartena, D., 2006. *Styles of making a living and ecological change on the Fon and Adja plateaux in South Bénin, ca. 1600-1990*. Wageningen: PhD Thesis Wageningen University.

Westendorp, A.B., 2012. *The contribution of Farmer Field Schools to rural development in Nepal*. Wageningen: PhD Thesis Wageningen University.

Woerkum, C.M.J. van, 2011. *Effectieve communicatie. Over het verleidelijke van wensmodellen*. Afscheidsrede, Wageningen 17 november 2011.

Wolf, E. (1981) 1997. *Europe and the people without history*. Berkeley/London: University of California Press.

Yang, H. forthcoming, 2013. *Farmer cooperatives as intermediary for agricultural and rural development. A study from China*. Wageningen: PhD Wageningen University.

Zeeuw, H.de, R. Van Veenhuizen, M. Dubbeling, 2011. The role of urban agriculture in building resilient cities in developing countries. *The Journal of Agricultural Science* 149(S1): 153-163.



Prof. dr. L.E. Visser

'De vraag of er ontwikkeling is, kan altijd en overal positief worden beantwoord. Maar de betekenis ervan verschilt voor een visser in Indonesië of een handelaar in Honduras. De Sociologie van Ontwikkeling staat voor een niet-normatieve benadering van ontwikkeling en tracht de meervoudigheid ervan in de praktijk van het alledaagse leven te begrijpen. Een kritische toetsing van regels en modellen vraagt de noodzakelijke aandacht voor de diversiteit en creativiteit van mensen die ontwikkeling in eigen hand willen houden in de marges van de globale wereld.'